

КНЯЗЬ К.І. ОСТРОЗЬКИЙ ТА ОБОРОНА ВОЛИНИ ВІД ТАТАРСЬКИХ НАПАДІВ

АТАМАНЕНКО В.

м. Острів

Татарські напади на українські землі кінця XV – XVI ст. були важливим чинником розвитку – не тільки політичного, але й соціально-економічного та культурного. Татарські напади на українські землі набули у XVI ст. досить значних масштабів. Окремі татарські заго-ни, а часом і значні сили Кримського ханства, досягали волинського Полісся, приносячи грабежі, знищення та полонення людей. Відомими є свідчення авторів мемуарної літератури про кількість українців в Криму. Татарські вторгнення приносили зміни у життя різних верств українського народу; їх можна розглядати як фактор, що впливав на формування козацтва, історію панівних станів українських земель Великого Князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, розвиток міст і торгівлі, становище селянства та його соціальну боротьбу. Стосовно татарського чинника в історії українських земель, очевидно, в широкому сенсі цілком справедливо зауважував М.С. Грушевський, що всі вищі культурні інтереси мусили відступити перед елементарною потребою забезпечення свого життя, коли нагальною ставала «охорона своєї шиї від татарського аркану»¹. З вирішенням цієї проблеми зітнулися різні політичні організми, до складу яких входили українські землі і, відповідно, напручували відмінні його моделі. Польща, як і Велике князівство Литовське, не змогла забезпечити ефективну модель протистояння Кримському ханству, поставивши в основу своєї політики стримування асєтєтив Криму, а не принципове вирішення проблеми на основі використання зусиль всіх зацікавлених в розв'язанні проблеми сторїн. Такий підхід не забезпечував ні надійної оборони держави, ні цілеспрямованих наступальних дій. Хоча й меншою мірою, це стосується й Великого князівства/царства Московського. В усіх випадках потерпали від татарських нападів якщо й не виключно, то переважно українські землі. В той же час, боротьба з татарсько-турською агресією була тим моментом, який не міг не поєднувати зусилля населення різних українських земель без огляду на їх державну належність. У зв'язку з небезпекою татарських нападів зростало значення можновладства і не в

останню чергу – волинських княжих і шляхетських родів, що несли військові повинності за ті землі, які отримували у володіння. Дослідження Волині як об'єкта та її місця у протистоянні татарській агресії як комплексна проблема не є розв'язаною, хоча цілий ряд її аспектів неодноразово потрапляв у поле зору істориків. Однією з її складових є організація оборони, розгляд якої є завданням даної статті.

Порівняно з Поділлям та Галичиною, Волинь, за словами О. Яблоновського, була добре захищена від кочівників з одного боку непрохідними лісами, а з іншого – своєю безграничною Україною. Значною мірою це твердження вірне, але й Волинь неодноразово зазнавала татарських вторгнень. Досягти регіону татарські загоны могли тільки у випадку задіяння у нападах значних сил, очолюваних вищими достойниками ханату. Відтак, подібні акції не могли не бути реалізацією державної політики Криму, а не просто людоловством, хоча ним і супроводжувалося. За підрахунками польського дослідника Й.Охмянського Велике князівство Литовське до 1569 року зазнавало татарських нападів принаймні сімдесят п'ять разів². Протягом першої половини XVII ст. татари здійснили принаймні сімдесят шість нападів на українські землі; з них дев'ятнадцять – дуже спустошливих³. Перші випадки досягнення території Волині татарськими загонами відносяться до середини XVI ст. Так, ранньою весною 1453 р. вони заподіяли великої шкоди біля Луцька та Олеська, при чому було захоплено 9 тис. бранців (перша відома цифра ясиру)⁴, а згодом інші, ще більші, загоны спустошили околиці Теребовлі. При поверненні татари були погромлені загонами, очолюваними кн. І. Острозьким, І. Лацем та меджибзьким старостою Матвієм, а весь ясир відбито⁵. Вже цей перший відомий випадок засвідчив ряд особливостей в протистоянні агресії. По-перше, це об'єднання зусиль волинських магнатів та галицьких і подільських урядовців і шляхти у організації відпору. По-друге, відбиття ясира відбувалося при відході татар із таким чином, вже спустошених ними теренів. По-третє, татарські напади на Волинь досягали, як правило, польського рубежа. Варто відзначити також і участь у погромі відходячих татарських загонів представника роду Острозьких. Наступний напад 1469 р. здійснили заволзькі татари, які трьома ордами вторглися в Литву, Поділля, Волощину. Найбільші шкоди завдала орда, яка, спустошивши на своєму шляху Волинь та Поділля (було захоплено 10 тис. бранців)⁶. Влітку 1474 р. татари після кількадечного перепочинку після переправи через Дніпро для випасу коней (на повідомлення про що уряд не відреагував і організації оборони не забезпечив) здійснили напад і попустошили подільські та галицькі землі, а також півден-

ну Волинь біля Збаража, який здобули. Під час цього нападу татари взяли величезний, до 100 тис. осіб, полон⁷. В даному випадку, Волинь не була об'єктом нападу і постраждало тільки її галицько-подільське прикордоння.

Наступний період активізації татарських нападів на Волинь (а потім – і на білоруські землі) припадає на кінець XV ст. і пов'язаний з антилитовським союзом Москви та Криму. Цього разу напади стають регулярними і призводять до страшних спустошень. Взимку 1490 р. заволзькі та кримські татари спустошили Волинь (при цьому досягли й спалили Володимир), при їх поверненні волинське ополчення та польське військо (скоріше за все, загони галицької та подільської шляхти) перестріло їх біля Заслава, де татар було розгромлено, а бранців звільнено⁸. У вересні 1494 р. перекопські татари спустошили Поділля та Волинь. Вислане королем військо, зустрівшись з татарами біля Вишневеця. Початковий успіх у битві завершився оточенням і розгромом польського війська⁹. У 1495 р. невеликі татарські сили прорвалися на Волинь, де очолюване луцьким старостою кн. С. Гольшанським ополчення відбило їх з-під Корця¹⁰. У 1496 р. сини Менглі-Гірея з усією Перекопською ордою спустошили Волинь, при чому було спалено Жидичинський монастир, а луцький староста кн. С. Гольшанський, володимирський староста В. Хребтович не змогли вчасно організувати захисту краю і разом з кн. К.І. Острозьким та боярами перебували в Рівному і могли тільки безпорадно спостерігати за погромом і змушені були виплатити викуп¹¹. Взимку 1496 р. відбувся повторний напад на Волинь, а звідти – на Польщу; було захоплено великий полон¹². Весною 1497 р. татари знову дійшли до Волині (під Кременець), а при відході їх наздогнав кн. Мих. Острозький і відбив полон¹³. Восени 1499 р. хан Менглі-Гірей, як союзник великого князя московського, наслав синів на українські землі. Пройшовши через Волинь, де було спалено Володимир, татари спустошили Белзщину, Берестейщину, Холмщину і Люблінщину та захопили значний ясир¹⁴. Двічі у 1500 р. (весною та восени) було здійснено походи на українські землі та розорено Київську, Волинську, Холмську та Белзьку землі і, як і попереднього разу, татари доходили до Вісли і спустошили Люблінську та Сандомирську землі (виведено було біля 50 тис. полону)¹⁵. Волинь могла постраждати від значного татарського нападу 1502 р. (чи 1503 р.) на Галичину та Люблінщину¹⁶, коли орда спустошила польські землі біля Вісли і з великою здобиччю повернулася назад.

Наступна серія татарських походів, які досягали Волині, припадає на час, символом якого, в тому числі і з точки зору протистояння їм, був кн. К.І. Острозький. Незважаючи на укладення військового союзу Кримського

ханства і Литви у 1507 р., наступного року відбувся напад на Волинь, коли татари були розгромлені кн. К.І. Острозьким¹⁷. Під час нападу на Галичину весною 1512 р. 20-тисячного татарського війська¹⁸ частково постраждала і Волинь, а очолювані кн. К. І. Острозьким війська спільно з польськими військами, галицькими та подільськими загонами взяли участь у битві з ними під Вишневецем, де було знищено 25 тис. татар, захоплено біля 10 тис. коней і визволено 15 тис. ясиря¹⁹. Волинські зағони, очевидно, брали участь у відбитті нападу на Поділля у грудні 1516 р., про який попередив хан, який не зміг стримати потерпаючих від голоду татар від нападу, бо мобілізація була проведена й на Волині²⁰, а під Меджибожем загинув кн. Роман (очевидно, Сангушко)²¹. У кінці листопада 1517 р. чвари серед татар привели до того, що брэг хана Ахмет вторгся на Поділя, Волинь і в Белзьку землю, але на них очікували і погромили²². В жовтні наступного року татари вторглися на Київщину та Волинь, але зустріли сильну відсіч кн. К.І. Острозького, який частину їх розгромив (загинуло бл. 800 татар), а другу ватагу погромив О. Дашкович²³. У липні 1519 р.²⁴ відбувся особливо великий (біля 40 тис. нападників²⁵, а за хроніками Мартина Бельського і Матвія Стрийковського, орда налічувала до вісьмидесяти тисяч чоловік) напад татар на Волинь і Галичину (а також Белзщину та Люблінщину²⁶). На Волині було зібрано кілька тисяч вояків під командування кн. К.І. Острозького, до яких прилучилися і зағони шляхти з Галичини (5 тис.). Зустрічали татар традиційно при поверненні з ясирем. Під тиском польських радників, кн. К.І. Острозький мусив дати татарам битву під Сокалем, але зазнав поразки (позиція не вигідна і кн. К.І. Острозький був проти битви на цьому місці) По поразці частина війська сховалася в замку, а татари з трофеями та полоном повернулися додому через Волинь²⁷. Загинуло біля 4 тис. татар і 1200 поляків та українців. Цей напад відбувся за намови Москви²⁸.

Часткових спустошень волинські землі могли зазнати під час низки спустошливих нападів 1524 р. на Поділля і Галичину. Ранньою весною стався напад 12 тис. (чи 13 тис.²⁹) війська³⁰, а слід за тим налетіла 40-тис. татарська орда з-за Дніпра і спустошила землі аж до Сянока (Волинь, Галичина³¹), спаливши передмістя Львова і ставши кошом біля Мостиська. Звідси було розіслано у різних напрямках зағони татарського війська. Татарам протидіяли зағони шляхти, знищували їх і селяни. Коли ж назустріч нападникам до Сандомира паренті рушив король з військом, татари спокійно від Мостиська відійшли³². Кн. К.І. Острозький переслідував їх з невеликими силами, але напасти і відбити ясир не наважився. Галичина була спустошена (Галицька, Львівська та Перемиська землі)³³. У 1526 р. об'ктом на-

паду стали Волинь, Белзька та Люблінська землі³⁴. На поч. 1527 р. 26 тис. татар з намови султана вторглися на Полісся. Спустошено було не тільки українські, а й білоруські та польські землі біля Пінська та Любліна. При відході татарські загони наздогнав кн. К.І. Острозький. Битва українського війська під проводом кн. К. І. Острозького з татарським військом Саадет-Гірея I відбулася під Вільшаною (Ольшаницею, Київщина). Ця перемога була важливою не тільки як така, але й в силу того, що відбулася практично одразу після найбільшого успіху Туреччини та її васала Кримського ханства – падіння Угорщини, що усвідомлювали вже сучасні автори, які писали про Ольшаницьку перемогу. Відтак, Ольшаницька перемога мала європейське значення, хоча це й була перемога над татарами, а не над турками.

Татарський похід 1527 р. добре готувався як у військовому, так і дипломатичному відношеннях. Кримський хан Саадет-Гірей, демонструючи схильність до миру, готувався до походу, а його противник в боротьбі за владу (на 1526 р. вони примирилися) Іслам-Гірей в листах наголошував, що залишається союзником Великого князівства Литовського. На прикордонних українських землях, незважаючи на офіційні переговори, готувалися до оборони. Цього разу про підготовку нападу було відомо у Вільно та Кракові³⁵, але стримати дії невеликих та рухливих татарських загонів влітку 1526 р. війська Литви та Польщі не могли, як і затримати їх прохід на північну Київщину, Волинь та Пінщину (а окремі загони досягали й центральної частини Білорусі) наприкінці того ж року³⁶. Отже, наприкінці 1526 р. 34-тисячне татарське військо вторглося на українські землі, які входили до складу Польського королівства, звідки рушили на Полісся³⁷. Такому просуванню вглиб Великого князівства Литовського сприяла дуже морозна погода, яка зменшила можливості природних умов для організації оборони. З іншого боку, можливо ворог був пропущений в зв'язку з уже напрацьованою тактикою переслідування відступаючих та малорухливих через захоплення ясир татар. Величина татарського війська оцінюється по-різному – від 7 – 10 тис. до близько 30 тис. У організації відпору брало участь біля 5 тис. а безпосередньо у Ольшаницькій битві – біля 3,5 тис. литовського (при перевазі українського його складника) війська. Переслідування відходячих з ясирем татар здійснювали загони, очолювані Юрієм Радивилом, Андрієм Немировичем (Немирич), Остафієм Дашковичем, кн. Юрієм Слущьким, кн. Іваном та Олександром Вишневецькими, кн. Федором Чорторійським, кн. Юрій Гольшанським-Дубровицьким, кн. Полубенським (Іван або Василь), а також Ольбрахтом Гаптовтом (якщо це не панегіричне перебільшення відносно одного з найбільших можновладців

держави – канцлера та віленського воєводи, який був політичним противником кн. К.І. Острозького), а загальне керівництво здійснював гетьман Великого князівства Литовського кн. К.І. Острозький³⁸. Завданням цих загонів було скоріше просування за нападниками, винищення окремих їх загонів та, очевидно, виявлення головних сил татар з метою відрізати їм шлях для відступу та створити умови для їх розгрому. Цей загиб у 1,5 тис. вояків очолювали О. Дашкович та кн. Ю. Слуцький.

Основні війська наздогнали татар недалеко від Канева на р. Ольшаниця (скоріше – близько від Корсуня, між Каневом та Білою Церквою; іподі місце битви локалізують біля Черкас як вказане О. Дашковичем, який як черкаський староств добре знав терени південної Київщини³⁹, що, скоріше за все не відповідає дійсності). На цей час, за винятком загонів, які відсікали шлях до відступу, військо було об'єднане і знаходилося під керівництвом кн. К.І. Острозького. Цього не могло відбутися за відсутності даних про пересування татар, а, отже, свідчення про останні вже було одержано від розвідки чи місцевих мешканців. Можливо, татар спеціально спрямовували саме сюди, до зручного місця. Точної її дати невідомо, оскільки різні джерела подають або 26 – 28 січня (за даними Ю. Деція, в основу яких, як вважають, була покладена реляція-звіт кн. К.І. Острозького) або 5 лютого⁴⁰. Вечері в суботу 26 січня війська кн. К.І. Острозького наздогнали татар, але починати бойові дії було вже запізно, а до того ж необхідно було дати відпочинок людям та коням, а також – дочекатися відсталих на марші. Наступний ранок розпочалася татарськими атаками на табір кн. К.І. Острозького, які, очевидно, мали на меті виманити військо з табору. На це гетьман не піддався, даючи можливість підлеглим хоча б трохи відпочити після тривалого маршу, а також виснажити татар. Таким чином, керівник війська мав чіткий план і дотримувався його. Пасивність військ кн. К.І. Острозького цього дня татари не могли не сприйняти за прояв слабкості, а то й боягузтва⁴¹. Поряд із виснаженням та втомою, як і з неминуче більшими за тих умов втратами атакуючих табір татар, це також надавало переваги, не в останню чергу – психологічні, підлеглим кн. К.І. Острозького.

Наступного дня, 28 січня, з ініціативи військ кн. К.І. Острозького розпочався вирішальний бій Ольшаницької битви. Він був недовгим, оскільки вдалося відбити татарських коней і частина татар не змогла взяти участь у битві верхи, що значною мірою знижувало – якщо не зводило нанівець – їх бойову вартість. Можливо, до бою в умовах паніки в татарському таборі приєдналися й бранці. Розпорошених татар, очевидно, переслідували учасники битви, але їх перехоплення було одним із завдань загонів О. Даш-

ковича та кн. Ю. Слуцького. Втрати татар цим не обмежувалися, оскільки частина могла бути знищеною місцевим населенням чи замерзла при втечі.

Хан з частиною татарського війська (біля 5 тис.⁴²), будучи, незважаючи на деяку чисельну перевагу, фактично приреченими на поразку і смерть, продовжували бій в оточенні протягом всього дня, коли більшість татар вже була розпорошена, знищена чи потрапила в полон. В цьому епізоді безпосередню участь приймав і кн. К.І. Острозький. Втрати татарського війська були значними – знищені були майже всі нападники. Втрати могли б бути меншими, адже через мороз та нестачу теплого одягу для визволених бранців переможці вдалися до знищення частини полонених татар⁴³. Відтак, чисельність захоплених в полон встановити важко. Їх обчислюють на 700 осіб, але це були тільки ті, кого кн. К.І. Острозький привів до Кракова і які, очевидно, взяли участь у організованому на честь переможця триумфі. Сучасники наводили кількість загиблих у 24 з 34 тис. татарського війська⁴⁴. В результаті Ольшаницької перемоги було визволено 40 тис.⁴⁵ або 80 тис. бранців⁴⁶.

Ольшаницька перемога була останньою у військовій біографії кн. К.І. Острозького. Його наступником на найвищій військовій посаді держави став його учень та бойовий товариш, учасник Ольшаницької битви Ю. Радивил. Вперше авторитет українських вояків та полководців як гідних противників турецько-татарській агресії в Європу набув міжнародного резонансу. Представники Угорщини та Франції зверталися до польських та литовських достойників (в тому числі – й до кн. К.І. Острозького) з питанням про вербування вояків для війни з Туреччиною⁴⁷. На якийсь час зросли впливи Литви у поволзьких ханствах, завдяки яким вдалося зменшити військову активність Криму в напрямку українських земель⁴⁸. Нарешті, Велике князівство Литовське продемонструвало здатність без іноземної – польської – допомоги і, навіть не мобілізуючи всіх своїх військових ресурсів, впоратися зі значним татарським вторгненням.

Наступний напад, який досяг Волині, відбувся у 1534 р. У ньому брало участь 20-тисячне татарське військо. Було спалено передмістя Заслава та захоплено 15 тис. бранців⁴⁹. У кінці вересня 1549 р. татари здобули Перемиський замок і захопили в полон кн. Вишневецького з дружиною. Звідси рушили далі, але чутки про наближення військ Я. Тарновського та П. Кміти змусили їх відступити⁵⁰.

Після цього наступив тривалий період затишшя, порушений серією спустошливих татарських нападів 70-х рр. XVI ст. Вони були реакцією Криму на козацькі походи, а Волинь стала чи не головним об'єктом

татарських вторгнень, оскільки прямо чи опосередковано до козацтва мали відношення представники волинських князівських родин Острозьких, Вишневецьких, Ружинських.

Основною ланкою оборони українських земель від нападів татар вважалися державні прикордонні замки. Але їх мережа не була густою і не тільки стримувати, але й забезпечувати спостереження та контроль за прикордонням вони не могли. На середину XVI ст. висунутими вперед до степового кордону були тільки черкаський, капівський, брацлавський і вінницький замки. На рубежі XV – XVI ст. на території південної Волині потужних замків практично не було. Такими були державні Кременець, Красилів та Кузьмин, а також – приватні Полонне, Заслав, Збараж та Вишневець. Вони мали важливе стратегічне значення і прямо служили потребам оборони всього краю, хоча б як центри збору інформації і попередження про татарські напади. Створити густу мережу укріплень Польща та Литва не змогли. Щодо першої, то ситуація була трохи кращою і замків було більше. У Великому князівстві Литовському господарські замки були зосереджені переважно на Поліссі, яке, окрім того, і через віддаленість, і в силу природних чинників були краще захищеним. З іншого боку, точка зору про те, що лінія оборони держави від татарських нападів проходила саме тут і, як і у випадку з Польщею, більша частина українських земель була свідомо віддана на поталу татарам не зовсім відповідає дійсності. Адже добре впорядкована та організована оборонна система не могла не спиратися на розбудований тил та відповідний стан залюднення. Відтак, однією з підстав забезпечення обороноздатності була господарська діяльність, перш за все, магнатерії. О.І. Баранович відзначав, що інтенсивна відбудова та відновлення людського та господарського потенціалу була пов'язана з передачею державних володінь у руки волинських магнатів⁵¹. Але протягом першої половини XVI ст. помітних змін в господарському житті південно-східної Волині не відбувалося. Діяльність кн. К.І. Острозького стосувалася, перш за все, збільшення масткової присутності на півдні Волині. Південно-західна Волинь була краще забезпечена укріпленнями, знову-таки – на час активізації татарської загрози – майже повністю приватновласницькими. Це, очевидно, було пов'язано також і з кращим залюдненням краю. Не випадково, саме зі Збаражем (1474 р.), Вишневцем (1494 та 1512 рр.) пов'язані одні з перших свідчень про протидію татарським нападам та битви з нападниками. Відтак, мастності Острозьких концентрувалися у східній частині регіону. Основи розбудови оборонної системи у південно-східній Волині були

закладені саме кн. К.І. Острозьким, але проявлялися вони у зміцненні вже існуючих замків, підвищенні статусу поселень, спробах колонізації за допомогою впровадження відповідних юридичних підстав (хелмінське право). Маєткове просування князів Острозьких на територію південно-східної Волині почалося раніше, на рубежі XV – XVI ст.⁵², що, окрім відповідних привілеїв та актів відобразило й наступні за часом описово-статистичні джерела – ревізії. Так, ревізія 1545 р. фіксує перебування у власності Острозьких замків та сіл колишньої Кузьминської волості, які значною мірою згодом ввійшли до складу волості Костянтинівської⁵³. Але значних успіхів у загосподаренні та розбудові системи оборони поки-що помітно не було. Дальший розвиток володінь Острозьких у південно-східній Волині пов'язаний з діяльністю вже кн. Василя-Костянтина. Але рубежем у цьому була середина сторіччя, точніше – 1560-х рр., коли було засновано місто Костянтинів (Старокостянтинів). На час заснування ним Старокостянтинова у його руках тут перебували тільки маєтки частини Кузьминської волості⁵⁴. Таким чином, купівля Колищенців та заснування Старокостянтинова було не простим збільшенням володінь у регіоні, а початком їх розбудови, оскільки попередні волосні центри – Кузьмин та Красилів – не задовольняли потреб як військових, так і господарських. Але й після цього створення оборонної мережі завершеним не було; О. Баранович вважав, що такі завдання могла виконувати лінія міст, розташованих по р. Случ на відстані «20 – 30 верстов»⁵⁵, а також формування кількох оборонних ліній. Розвиток останніх відбувався у маєтностях кн. Заславських, але й у володіннях кн. Острозьких, в яких першим таким осередком було м. Сульжин (Сульжинці, Шульжин), згаданий вперше як місто в 1570 р.⁵⁶ Таке завдання й було здійснене кн. В.-К. Острозьким з локацією таких міст, як Базалія (1574 р.) та Остропіль (1576 р.)⁵⁷. Ще осаджувані Базалія була знищена татарами під час, очевидно, нападу на Поділля та Волинь у вересні 1575 р., коли табір татари розташували на подільсько-волинському порубіжжі, біля Сияви⁵⁸. На місці, біля якого наступного року було закладено Остропіль знаходилася база для військ кн. В.-К. Острозького, які 1575 р. прикривали південні кордони Волині від татар⁵⁹. Остропіль згодом став одним з найбільших міст не тільки регіону, а й усієї Волині. Ця, перша оборонна лінія, була прив'язана до р. Случ, вздовж верхньої течії якої пролягав татарський Чорний шлях, а дещо західніше – шлях Кучманський. Згодом стосовно цих маєтностей став використовуватися термін «подільські», який можна, очевидно, застосовувати до цієї ділянки укріпленя південного волинського порубіжжя.

Окрім вже існуючих та зміцнюваних ще кн. К.І. Острозьким, але не поужних, замків у Любарі, Кузьмині та Красилові, кн. В.-К. Острозький у 70-х рр. XVI ст. заснував три міські поселення з укріпленими замками – Старокостянтинів, Базаля, Остропіль. Варго відзначити, що два перші було засновано тоді, коли на території південно-східної Волині кн. В.-К. Острозький маєтностей практично не мав, коли до нього ще не перейшли володіння покійного брата, а останній – коли цей процес завершувався і необхідно було виплачувати борги О. Ласького. Значних витрат також вимагали і інші проекти, зокрема – розбудова «домоначального» Острога, освітні та видавничі ініціативи. До розбудови та творення другої лінії на території південно-східної Волині, прив'язаної до р. Горинь та розташованої переважно, якщо не повністю, на малополіських теренах, мали відношення різні землевласники – Острозькі (Полонне, Сульжин/Шульжин/Шульжинці), Заславські (Заслав Старий та Новий, Білогородка, Краснокорець, Славутина, Шепетівка, Ташків), Збаразькі (Гриців), Лабунські (Лабунь), Сенати (Ляхівці). Відтак, же в XVII ст. до центральної Волині татарські напади практично не сягали.

Посполите рушення, загальна мобілізація боярства-шляхти Великого князівства, для українських земель не мала жодного значення. Інша річ, шляхетське ополчення українських земель, насамперед Волині, надвірні корогви українських магнатів і в цілому – місцеве населення. Саме воно несло весь тягар випробувань татарськими нападами. Фактично всі жителі прикордоння несли військову повинність. В містах-замках фактично не існувало особливої різниці в становищі бояр, замкових слуг і міщан⁶⁰. Вони відбували сторожу, ходили разом із старостами за татарами, утримували замки та ін. Різниця між ними полягала тільки в задокументованих особливостях окремих видів служби. Населення більш віддалених від прикордоння земель несло військовій повинності більш опосередковано. Тому залюднення та загосподарення регіону з формуванням та збільшенням військово-служилої верхівки також було одним із завдань, які розв'язували всі власники маєтностей південної Волині, а найбільш масово та продуктивно – кн. Острозькі. Наступна особливість у становищі українських замків, яка є особливо наочною – це стан їх укріплень. Ревізії середини XVI ст. рясніють повідомленнями про їх поганий або надзвичайно поганий стан, внаслідок недбалості при будівництві (у Черкасах), або фізичного старіння. Стіни замків хиталися від вітру, банти погнили, гармат і гаківниць було мало, та й ті поржавіли, пороху і куль вистачало хіба що на кілька пострілів. Стан укріплень приватних замків та міст відрізнявся

протягом першої половини XVI ст., очевидно, несуттєво. Але саме вони, коли йдеться про південну Волинь, зустрічали татар і першими протидіяли нападникам.

Таким чином, діяльність кн. К.І. Острозького стосувалася, перш за все, збройного протистояння татарським нападам. Як гетьман він реалізовував її на всій території України, а в ряді випадків (наприклад, у Ольшаницькій битві 1527 р.) вдалося задіяти зағони з Білорусі та Литви. Очевидно, саме статусе князя як відповідального за оборону позначився на переважанні отримуваних ним маґностей на найбільш загрожуваній з боку татарських нападів території Волинської землі. Саме кн. К.І. Острозький поклав початок відновлення тут системи оборонних осередків, яке продовжили його нащадки. Завершення її формування припадає на 70 – 80-ті роки XVI ст. і пов'язане було з діяльністю його сина Василя-Костянтина.

ПРИМІТКИ:

- 1 Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т.IV. – С. 335.
- 2 Ochmianski J. Organizacja obrony w Wielkim Ksiestwie Litewskim przez napadami tatarow krymskich w XV-XVI wieku // Studia i Materiały do Historii Wojskowości.- 1960.- T.5.- S.364.
- 3 Horn M. Chronologia i zasięg najazdów tatarskich na ziemię Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1600-1647 // Studia i Materiały do Historii Wojskowości.- 1962.
- 4 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну XIII – XVI ст. за хроніками Бельських та Стрийковського // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 90.
- 5 Там само.
- 6 Там само.
- 7 Там само. – С. 91.
- 8 Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т.IV. – С. 329.
- 9 Там само. – С. 330; Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади ... – С. 92.
- 10 Грушевський М.С. Історія України-Руси... – С. 330.
- 11 Там само. – С. 330-331.
- 12 Там само. – С. 331.
- 13 Там само. – С. 331.
- 14 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну – С. 93.
- 15 Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.IV. – С. 332.
- 16 Там само. – С. 333; Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 93.
- 17 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 94.
- 18 Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т.VII. – С. 25.
- 19 Там само.
- 20 Там само. – С. 26-27.
- 21 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 96.
- 22 Там само. – С. 96; Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.VII. – С. 27.
- 23 Там само. – С. 27; Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 96.
- 24 Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.VII. – С. 27.

- 25 Там само. – С. 27.
- 26 Там само. – С. 27.
- 27 Там само – С. 28.
- 28 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 97.
- 29 Там само.
- 30 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 97.
- 31 Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.VII. – С. 31.
- 32 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 97-98.
- 33 Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.VII. – С. 31.
- 34 Там само. – С. 31-32.
- 35 Черкас Б. Ольшаницька битва 1527 р.// Україна в центральній-східній Європі. – 2008. – Вип. 8. – С. 54.
- 36 Там само. – С. 55.
- 37 Черкас Б.В. Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст.// Український історичний журнал. – 2002. – №1. – С. 62.
- 38 Черкас Б. Ольшаницька битва 1527 р... – С. 55; Вирський Д. Татарська війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. // І.Л. Деція// Український історичний журнал. – 2008. – №5. – С. 213, 215 – 216.
- 39 Черкас Б.В. Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста... – С. 62.
- 40 Там само.
- 41 Вирський Д. Татарська війна взимку... – С. 212 – 213.
- 42 Там само. – С. 213.
- 43 Черкас Б. Ольшаницька битва 1527 р... – С. 56
- 44 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 98.
- 45 Грушевський М.С. Історія України-Руси... – Т.VII. – С. 32.
- 46 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 98.
- 47 Черкас Б. Ольшаницька битва 1527 р... – С. 56- 57.
- 48 Там само. – С. 57.
- 49 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну ... – С. 98.
- 50 Там само. – С. 99.
- 51 Баранович О. З історії заселення Південної Волині: Спостереження над колонізацією і економічним життям волинського пограниччя XVI – XVII вв.// Записки історично-філологічного відділу. – К., 1925. – Кн. VI. – С.12.
- 52 Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Упор. І. Ворончук. – К.; Старокостянтинів, 2001. – С. 117 – 120.
- 53 Литовська метрика. Книга 561. – К., 2005. – С. 207 – 208.
- 54 Kempa T. Konstanty Wasyl Osrogski (ok. 1524/1525 - 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 27.
- 55 Баранович О. З історії заселення Південної Волині... – С. 13.
- 56 Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003. – С. 77.
- 57 Там само. – С. 78 – 79.
- 58 Дзира Я.І. Татаро-турецькі напади на Україну... – С. 99-100.
- 59 Вирський Д. Річнополитеська історіографія України (XVI – середина XVII ст.). – К., 2008. – Ч. 1. – С. 262, 267-268
- 60 Довнар-Запольський М.Ф. Украинские староства в первой половине XVI в. – К., 1908. – С.81-87.